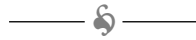

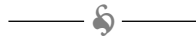

JOAN FERRATÉ

AULA CARLES RIBA

Edició a cura de Jordi Malé

Actes de la Jornada d'estudi i evocació
organitzada per l'Aula Carles Riba
i la Residència d'Investigadors
CSIC-Generalitat de Catalunya
i celebrada el 27 de febrer de 2004

RESIDÈNCIA D'INVESTIGADORS
CSIC-GENERALITAT DE CATALUNYA

Barcelona, 2005

«EL TEJIDO DE TU ESCRITURA»: CORATGE I COMPETÈNCIA DE L'ESCRIPTOR JOAN FERRATÉ

JORDI GRÀCIA

«F ER D'ESCRIPTOR» era una d'aquelles coses que Joan Ferraté odiava de manera rotunda. Quan Arcadi Espada li demana, el 1992, que s'expliqui, ho fa sense embuts i com si la resposta tingués a veure molt directament amb els límits de la seva biografia, amb les condicions pròpies i, encara més, amb un sentit admirable de l'ambició com a impuls central per fer res estimable: «Diguem-ne que no m'interessava falsificar la meva vida convertint-me en escriptor. A mi m'interessava la literatura perquè donava teca, informació, emocions, il·lusions. No em volia convertir en productor d'aquesta mena de coses tan sagrades, ¿eh?».¹ Transcriu l'*eh* final, tan seu, i que Espada no li perdona, perquè és significatiu del que vull apuntar. Va interioritzar des de molt d'hora la fòbia per l'escriptor disfressat d'escriptor: petulant, superb, traspassat de transcendència creadora. El que aquest article vol mostrar es la primíssima escaleta que separa una manera estúpida i teatral d'entendre l'ofici i l'ofici mateix d'escriure. Ferraté no va cedir mai en el combat contra la petulància vanitosa dels escriptors, com si això sol fos indicatiu suficient de la falta de criteri literari, d'ambició veritable i, molt en primer lloc, de simple i humil lucidesa. La font on va alimentar el seu coratge d'autor i la seva competència crítica no van ser només, per tant, els millors (fos Carles

1. Joan Ferraté, *Opinions a la carta*. Barcelona: Empúries, 1993, p. 177. Des d'ara, *Opinions*.

Riba o fos Leo Spitzer) sinó molt marcadament també la fugida de tota semblança amb aquella colla de subjectes aclaparadorament ridículs, imbuïts d'importància i vanitat, que *feien d'escriptor*. L'impuls d'integritat, rigor i autenticitat personal van fabricar una veu d'escriptor amb estil propi.

Perquè ho va ser amb tots els ets i els uts, però no pas perquè fos també poeta i traductor sinó perquè va ser un extraordinari assagista sobre literatura i experiència literària. El seu comportament d'autor va sotmetre's a una manera d'entendre l'ofici d'escriure fet de trets morals innegociables. Però, com que no va ser tampoc particularment amant de la confiança, s'hauran d'anar a trobar les seves conviccions a propòsit de l'assagisme al mirall d'altres autors. Fins i tot em fa l'efecte que, quan la prosa deriva cap al cantó confessional, o quan es prodiga en entrevistes divertides sempre, s'emascara la veritable persona per donar pas a la màscara necessària, inevitable: «la meva pugnacitat ocasional», diu el gener de 1989, «pot semblar que és un tret de caràcter, tot i que jo hi veig sobretot l'expressió no deliberada de les diferents maneres d'exasperar-me que tenen massa sovint les circumstàncies».² Com si fos un tret de temperament, per tant, que se li ha convertit en tret de caràcter. La ironia és clara, sí, però no impedeix que la primera part de la frase es desmenteixi a la segona i ambdues acabin dient el mateix: naturalment que la pugnacitat és un tret del seu caràcter, però és un tret insubornable, i allò que l'ha de treure de polleguera (en expressió ben seva) ho seguirà fent en qualsevol cas, i peti qui peti. El temperament se li ha fet caràcter, elecció moral (és a dir, raonada), compromesa i no pas capriciosa o accidental. Al cap i a la fi, aquesta acabarà sent la seva identitat moral com a escriptor: el compromís amb la veritat de lector com a forma de respecte a si mateix i a qualsevol altre lector

2. Joan Ferraté, *Provocacions*. Barcelona: Empúries, 1989, p. 8. Des d'ara, *Provocacions*.

potencial. Recordo ara, de passada, quines són les condicions que posa a la seva minuciosa i formidable lectura de *La terra gastada* d'Eliot.³ Explica què és allò que vol defugir i allò altre que aspira a assolir sense possibilitat d'error, com si l'anàlisi del text pogués arribar a comportar-se com una màquina perfecta. Les seves paraules responen a una mena de fonamentalisme crític i teòric que, naturalment, traspua una mena de fonamentalisme ètic: aspira a «haver aconseguit de donar una interpretació coherent, virtualment exhaustiva i demostrable del poema d'Eliot» (p. 9).

Però de fet això equival a un objectiu inassolible materialment, per molt que l'ambició fos efectivament aquesta. La feina de depuració de lectures prèvies per tal d'afrontar el poema net de prejudicis i amb la imaginació lliure el duu a fer afirmacions d'una estranya contundència, potser sí filles de la pugnatitat o, si voleu encara, d'aquell compromís innegociable amb la veritat, o amb allò que cadascú creu veritat d'acord amb el seu coneixement i competència. I el que promet a l'estudi de *La terra gastada* no són apreciacions subjectives, ni impressions de lector ben o mal documentat, ni tan sols una manera de llegir Eliot, sinó tot allò que sense vacil·lar ha de formar part necessària de la lectura del poema, es vulgui o no. Per això va escriure el 1979, en to altiu i radical: «Les al·lusions i relacions de què jo m'ocupo no tenen res a veure amb l'establiment d'associacions, com les que han establert regularment els comentadors d'Eliot, que no són de cap manera controlables racionalment i que no poden en cap sentit plausible ser referides a una intenció de l'autor» (p. 11).

Tot plegat ve de molt lluny i forma part d'un projecte de vida moral que va acabar tintant, donant color personal, a tota l'obra escrita de Joan Ferraté i particularment el seu assaigisme

3. Joan Ferraté, *Lectura de La terra gastada de T. S. Eliot*. Barcelona: Edicions 62, 1977.

crític i literari: és la seva veu d'escriptor inflexible, sense indulgència amb ell mateix ni amb els altres. Una forma d'escriure i de pensar que deriva de conviccions morals, raonades. Els indicis fiables dels que el van conèixer són múltiples, però aquells que només el vàrem tractar de lluny, en algunes trucades de telèfon i poca cosa més, hem d'anar a parar als detalls de significat de la seva obra. Ara recullo només uns quants d'aquests indicis per identificar el dring particular, privat, d'un dels primers escriptors sobre literatura de l'Espanya de la segona meitat de segle.

Els seus interlocutors són de primer nivell sempre, però és desoladorament escarrassant el nombre de persones amb qui pot enraonar i pensar en un llenguatge racionalista i sense sentimentalismes embafadors, o sense coartades emotives que enterboleixen el judici. Cap a l'any 1961, Ferraté sap molt bé per què és fora d'Espanya i quina mena de feina vol desenvolupar lluny d'un ambient intel·lectual asfixiant i ingrat. La seva experiència d'assagista no és petita a aquelles alçades perquè ha confegit ja uns quants articles contundents i valuosos de crítica literària, i n'ha reunit uns quants al volum *Carles Riba, avui*, de 1955, abans de la seva mort, o, per dir-ho així, quan encara no se'l trobava a faltar. Dos anys després, i ara en castellà, publica amb la colla d'amics de *Laye* un altre volum que titula amb frase perdurable *Teoría del poema*. Quan encara uns anys després s'escriu amb Jaime Gil de Biedma, està retrobant un interlocutor que havia estat a punt de perdre, i no vol córrer el risc de tornar a fer-ho. Per això potser el seu epistolari és particularment dens d'honestedat i intel·ligència i, si em permeten l'estirabot, gairebé explica per si sol els motius d'un exili escollit. Fuig d'Espanya perquè fuig també d'un tipus d'escriptor massa escàs i massa desprotegit a la societat de la postguerra, malgrat que n'hi hagi: grans i fets, com Josep Pla, o de la seva mateixa edat com Rafael Sánchez Ferlosio, que l'impressiona particularment.

De fet, però, la manera d'argumentar aquesta idea ha de ser necessàriament esquivada. Es tracta de subratllar la complicitat última de tres ingredients disjunts: el rebuig a les condicions culturals de la postguerra, la recerca d'un estil d'autor i el compromís amb la veritat pròpia. Ho provo de fer amb un exemple. En rebre l'assaig de Gil de Biedma sobre *Cántico* de Jorge Guillén, no parla del llibre sinó d'ell mateix, i la cursiva que remarco la posa el mateix Ferraté: «Tu libro tiene dos cosas que me gustan, en particular, *a mí*: análisis detallados de algunos poemas y pequeñas discusiones de teoría crítica».⁴ I, per molt que de seguida considera ambdues preferències només com a «manías privadas», em sembla que ens trobem davant d'una metàfora òptima, malgrat que reduccionista, d'allò que interessa Ferraté no sols com a lector sinó com a autor, com a escriptor: anàlisi i teoria, pensament provat, demostrable, i no la mena d'exercici babau i florit, vanitós i autoreferent de l'assagisme aproximatiu, més o menys sincer però imprecís i vague, insofrible en els esquemes mentals, lectors (morals), de Ferraté. Quan ha d'explicar «lo mejor del libro» no es mou d'elements d'ordre formal, estilístic, retòric, és a dir, de l'escriptura: «tu estilo expositivo» es «cortés (aunque a veces también justamente impertinente), desenvuelto, claro y de vez en cuando muy penetrante y eficaz en la formulación rápida de un punto abstracto». I de seguida confessarà l'enveja d'aquest estil i, encara més, el sentiment de culpa de no haver fet encara l'esforç de «disputártelo» (p. 46).

L'aspror estilística, la sequedat forçosa, el rebuig de l'enginy o l'amabilitat amb el lector formen part d'un programa teòric del mateix Ferraté, i no és ni falta d'educació, ni sadisme: és rigor analític i si voleu una mena de jansenisme estilístic que lliga molt bé amb la voluntat de fer ciència i veritat, i no sols

4. Juan Ferraté, *Jaime Gil de Biedma. Cartas y artículos*. Barcelona: Quaderns Crema - Sirmio, 1994, p. 45. Des d'ara, *Cartas y artículos*.

assagisme opinable. Gil de Biedma mateix li ho va dir amb un punt de crueltat. A propòsit de *La operación de leer*, li escriu que el llibre l'ha interessat, «aunque, fuerza es confesarlo [fórmula d'una fredor considerable en un epistolari d'amics], te esfuerzos demasiado para que tu prosa sea nada apasionante y lo más profesional posible» (*Cartas y artículos*, p. 80). No és incompetència el que li retreu Gil de Biedma; li retreu una determinada voluntat d'estil, com si hagués marrat el model d'assagista. I és que li pesava més la necessitat de fugir del que era usual i comú, de la vaguetat i l'aproximació ineficient, que no pas el risc d'aspror que comportava el rigor metòdic de la seva manera de fer. Va sotmetre's *militantment* a un model de prosa freda i precisa, sense ombra virtual d'opinió i de subjecte i tocada pel dit de la veritat necessària. La rotunditat de l'estil és l'eina d'un autor segur de no gaires coses, però entre elles la competència de les seves anàlisis literàries i el coratge per exposar-les.

El 1963 la reflexió torna al mateix punt, que sembla el que interessa de veritat Ferraté: no tant allò que diu un autor com allò que diu en la manera de dir-ho, i perdoneu l'embolic. Però és aquest el sentit de la frase que transcriu, i que ve a ser una *amplificatio* d'allò que ja havia escrit a Jaime Gil una mica abans: «Lo que más me gusta de ti es que escribes como una persona civilizada, y dando a entender que quien te lea habrá de ser igualmente civilizado, lo cual a veces hará que no te lean todos los que son capaces de encantarse, pongamos por caso, con Claudio Rodríguez» (p. 66). És un estirabot immerescut, perquè de seguida confessa no haver llegit un sol vers del poeta, però potser sí que sabia quina mena de poesia encantatòria o irracionalista practicava l'autor d'un explícit *Don de la ebriedad*. Però tornem a l'argument central, perquè és el mateix Ferraté que hi insisteix, excusant-se: naturalment que «me interesa lo que escribes», però «sobre todo el tejido de tu escritura, tus giros y palabras, y el modo como manejas las alu-

siones, la impertinencia y la ironía, dejando pasar, de vez en cuando, alguna frase lapidaria». És sensacional la descripció d'un estil suculent i fresc, i ho és perquè sap molt bé amb quin enemic es juga els *quartos*: «la laxitud formal e intelectual, la trivialidad moral, la carencia casi total de cualidades “incisivas” y de sensibilidad para el lenguaje memorable» (p. 66). I són aquests —diu— els trets de la major part de la poesia espanyola del moment: una llengua literària sense imaginació verbal i moralment mandrosa.

Justament per això, allò que ha de semblar-li veritablement alarmant d'uns certs versos de Jaime Gil és que incorrin en el mateix mal. L'octubre de 1963, Ferraté li escriu a propòsit d'uns poemes en metre curt que confessa no haver acabat d'entendre en la seva intenció. La caracterització crítica que hi dona justifica el desencís. Li retreu que «la forma es demasiado laxa, tanto el metro como la gramática» (i ho exemplifica minuciosament), «y algunas expresiones son de una vaguedad desconsoladora» (i exemplifica de nou, fins a l'extrem d'explicar què diuen els versos i què és el que volien dir); en aquesta mena de poemes, «la expresión tiene que ser mucho más energética, más tersa y lúcida, de una parte, más inevitable, más concluyente o conclusiva, de otra parte. Más *to the point*, más aguda y penetrante, estilizada, en suma» (p. 99). Energia, agudeses, tensió i exactitud: necessitat de la forma perquè allò que diu no pot ser dit d'una altra manera millor, de la mateixa manera que en la vida moral optem per la millor solució després d'estudiar les alternatives i optem per la necessària, la que no podem incomplir sense pagar un preu superior al que estem disposats a pagar. Com li agrada repetir a Xavi Cercas, segurament perquè va aprendre-ho amb Joan Ferraté, tota decisió d'estil és una decisió moral.

Un cop més, doncs, al darrere d'un assumpte estilístic o formal, hi ha un problema d'índole moral, exactament igual com al darrere de la paraula *revolució* (per a la poesia de l'èpo-

ca) pot haver-hi una mena de fetitxe verbal fossilitzat i no allò que aspira a trobar Ferraté, i no troba als versos polítics de Gil de Biedma, és a dir, un projecte moral i biogràfic veritable: «La revolución no está ahí ya preparada, como una entidad completa, tal vez transitoriamente oculta y reprimida», sinó que és, «como todo lo humano, algo de tu responsabilidad individual, y que será como tú te lo hagas»: com l'estil, com el «tejido de escritura» que Ferraté li enveja i Gil de Biedma ha trobat ja..., però no pels versos politicorevolucionaris. I aquesta flaquesa, o la laxitud imprecisa que hi troba, té arrel moral: el que és preocupant és que l'ambigüïtat verbal o la imprecisió traeixen una adhesió immadura a una causa difusa i falsa: «te engañas a ti mismo. Esto es, te importa engañarte, mantenerte en la ambigüedad, probablemente para no quedarte solo, con tus iras y tu revolución inútil. Lo malo está en que a los otros, los que harán la revolución por ti, es casi seguro que no les importe nada de ti [...], de tu persona moral, capaz de mantener creencias sobre lo que es justo y verdadero y de adherirse a un programa revolucionario más o menos ajustado a ellas» (p. 68). Joan Ferraté també era un moralista d'estirp francesa (ben lluny, doncs, del moralista de via estreta i catòlica, de preceptes i reglaments, amb el catecisme de virtuts i vicis i càstigs i penediments a la mà: això és només ferralla tronada i no té res a veure amb la vida moral, amb la meditació sobre el valor de les coses i la conducta, amb l'ansietat de ser just i veraç abans que obedient a cap llei).

Hi ha una ferida oberta parlant al darrere d'aquests judicis, i és una ferida que no va arribar a tancar-se mai del tot: una mena de fe radical en la independència de l'escriptor com a condició de la seva naturalesa d'escriptor, una comprensió molt estricta i gens contemporitzadora sobre el que era just o deixava de ser-ho. La radicalitat de la seva veu d'escriptor, clara i incisiva, punyent o pugnaç, com hauria dit ell, tradueix la seva rigidesa moral. Molts anys després, quan va tornar a

Barcelona i va tractar un grup nodrit i valuós de joves universitaris, lletraferits que l'admiraven i l'apreciaven, va reflexionar en veu alta sobre aquest mateix assumpte i em sembla que és una peça cabdal de la manera d'entendre els afers intel·lectuals per part de Ferraté. La reivindicació explícita del paper del savi, del *clerc*, si voleu de l'intel·lectual, la va formular admirablement en un dels excel·lents articles del *Diari de Barcelona*, quan explicava que els savis no han de ser portaveus de la comunitat ni de cap majoria gran o petita, sinó de la veritat, que és el seu únic compromís ètic i professional, per molt impopular o inoportuna o només impertinent que sigui aquesta veritat. L'exercici del coratge ha d'estar, està, de fet, emparat per la competència. L'intel·lectual, el savi, ha de ser capaç d'oposar-se a allò que *sap* erroni o equivocat, i ho ha de fer amb la contundència argumental i el rigor analític de qui sap de què parla. Els savis han d'assumir el risc i la responsabilitat de ser «proveïdors de veritat i no pas mers *amuseurs* o subministradors d'opinions» (*Provocacions*, p. 22). I renunciar-hi per conveniència o indolència és una falla moral, segurament també una falla d'estil.

Cap a l'any 1987, Ferraté creu que el problema central a la societat espanyola, des d'aquest punt de vista, rau encara en allò mateix que ja patia cap a l'any 1957, tot just quan Ferraté ha marxat d'Espanya: la dissolució progressiva o, de vegades, sobtada, del compromís amb la veritat per part d'escriptors honestos, veritablement conscients del sentit de l'ofici. És «el cas de l'autor que, al voltant dels seus quaranta anys [...], es desfà de tot compromís amb la veritat i d'ençà d'aleshores dedica la seva obra sense reserves al grau més extrem d'irresponsabilitat compatible amb l'èxit desitjat entre el públic, que és el que mana, i que ho fa exigint, a canvi de l'èxit atorgat, l'obliteració total, per part de l'escriptor, de la seva funció intel·lectual» (p. 23). L'article és aspre i exacte, i em sembla que explica les raons més estrictes per les quals Ferraté

va decidir fugir d'un país marcat repetidament per la flaqueza dels savis. Els exemples *a contrario* són pocs, però són fonamentals, i dic tots els que diu ell: Riba, Machado, el seu germà Gabriel, Gil de Biedma... i Rafael Sánchez Ferlosio. El cas de l'últim em sembla especialment encertat perquè hi ha una afinitat amagada d'actitud vital i intel·lectual entre ambdós que valdria la pena d'explorar amb una mica de calma: la construcció d'un determinat estil d'autor, intolerant essencialment i sense concessions al lector més dèbil, es converteix en una forma desafiant i provocadora d'exercir la funció intel·lectual: fer coneixement, fabricar veritat. L'impuls teòric i filosòfic no reconeix damnificats ni té danys col·laterals: és el que és, i respon a l'impuls superior de voler saber, aquell mateix que tant sovint exalta Sánchez Ferlosio i aquell mateix que va donar les primeres raons a Joan Ferraté: «Empecé a hacer crítica sin aspirar a más que a clarificarme a mí mismo mi pensamiento espontáneo, darle firmeza y precisión filosófica, por decirlo así. Me interesaba comunicar los valores de la obra literaria con rigor y objetividad» (*Opinions*, p. 114). No hi ha res d'improvisat ni d'emascarador en aquesta declaració. Ben al contrari, traeix impúdicament aquella mena de fonamentalisme crític de Ferraté, perquè era d'estirp filosòfica, conceptual: la seva primera vocació, ho va dir més d'un cop, havia estat la filosofia i el pensament, i aquest és un instint —l'instint de conèixer— patent arreu de la seva obra d'assagista, com si de fet l'intent d'explicar la literatura sigui un tros d'un projecte més gran: l'explicació de l'experiència humana tal com es manifesta en l'àmbit de la literatura (perquè la literatura no parla de la realitat sinó de l'experiència de la realitat).

La radicalitat de l'estil és la màscara d'una ambició de veritat, del tot incompatible amb «l'atmosfera de covardia i reticència que ha prevalgut sempre en els cercles intel·lectuals d'aquesta terra (i potser per això n'he passat fora mitja vida, sense cap recança)» (*Provocacions*, pp. 128-129). Ho escriu al

pròleg d'un llibre valent, *Verinosa llengua*, de Xavier Pericay i Ferran Toutain, tot i que, «més encara que el seu coratge, és la competència que exhibeixen» el que els fa admirables. Justament perquè a l'arrel de tot torna a haver-hi una parella estable, estil i ètica: «és la bona fe intel·ligent el que m'atrau per damunt de tot» (p. 129). Em sembla que cap pas de l'obra assagística de Joan Ferraté no desmenteix la confiança, per molt que el preu de creure-ho hagués de ser fugir físicament i virtualment, amb l'estil i la intel·ligència de la literatura, d'atmosferes irrespirables.